

Karsai László

Holokauszt Magyarországon

A XVIII. század végén úgy tűnt, hogy a Habsburg-birodalom zsidósága úgy modernizálódhat, hogy nem kell ezért asszimilációval, széles zsidó tömegek vallási-kulturális szempontból számítható „eltűnésével” fizetni. Nyugat-Európában, elsősorban Franciaországban és Nagy-Britanniában, a zsidók tömegei beolvadással válaszoltak az emancipációra. Sokáig úgy tűnt, a Monarchiában van esély az integrálódásra, vagyis a vallás, az öltözködési szokások megújításával egy időben, a magyar és/vagy német nyelv megtanulása mellett megőrizni a zsidó vallás, hagyományok, kultúra lényeges elemeit is. A magyarországi társadalmi fejlődés sajátossága, hogy a XIX. század folyamán nem alakult ki erős magyar polgárság. A

városi középosztály zöme zsidó és német származású volt. Az úgynevezett történelmi Magyarországon az izraelita vallásúak száma folyamatosan nőtt. Ellentétben azzal, amit az antiszemiták régen és ma is hisznek, nem az oroszországi pogromok elől menekülő galíciai zsidó bevándorlók okozták az izraelita népesség növekedését, ennek gazdasági-társadalmi-kulturális okai voltak. A fejlettebb rétegekhez tartozó, zömmel városi, kisvárosi lakosság körében, így az izraeliták között is kisebb volt a csecsemőhalandóság, magasabb az átlagéletkor, és különösen a vallásos zsidók családjában viszonylag sok gyermek született. 1880-ban 624 826 (az összlakosság 4,5 százaléka), 1910-ben már 911 227 fő (5 százalék) izraelitát írtak

19

Egy tanulmány margójára

Karsai László történész az itt közölt tanulmányt az *Online Encyclopedia of Mass Violence* c. honlap felkérésére írta. 2014. december 22-én az alábbi választ kapta:

„Sajnálattal értesítem, hogy a szerző nevesítése nélkül végzett szakmai lektorálás, majd a szerkesztőbizottsági megbeszélés azzal az eredménnyel zárult, hogy az *Online Encyclopedia of Mass Violence*-nek nem áll módjában megjelentetnie az ön „Holokauszt Magyarországon” c. cikkét. A lektorok és a bizottság nagyra tartotta a cikk különböző részleteit. A szöveg a szerző alapos szakmai jártasságáról és tárgybeli tudásáról tanúskodik. Ezek a részletek azonban nem alkotnak világos és értelmes egészet egy olyan olvasókör számára, amely nincs tisztában a magyar történelemmel. Hiányzik néhány fontos lépcsőfok is (Magyarország 1938 és 1945 közötti történelme; a zsidómentők; az események emlékezete). *Claire Andrieu*”

Az e-mail-re a történész alábbiakat válaszolta 2015. január 2-án:

„Kedves Kolléga!

Mint hogy négy kolléga is elvégezte a szóban forgó cikk benyújtás előtti lektorálását és bírálatát, az önök szakmai lektorálásának az eredménye nevesítéses. Könnyűszerrel lehetne kiegészíteni vagy módosítani szövegrészeket; Magyarország 1938–45-ös történelmének idevágó szakaszai és a történelmileg igazolt zsidómentők szerepelnek az írásban. Az a felvetés, hogy ők nincsenek feltüntetve, a jelenlegi politikai irányvonalból eredő nacionalista mítosz-szal vág egybe, mintsem a történelmi igazsággal. Semmiképpen sem kívánnék részt vállalni egy olyan enciklopédiában, amely a jobboldali politikai manipulációt előbbre valónak tartja a kutatási eredményeknél.”

Karsai László cikkét ezek után elküldte a *Mozgó Világnak*, amely teljes terjedelmében közzéteszi. (a szerk.)

össze a népszámlálásokon. Az 1920-as, úgynevezett trianoni békeszerződés utáni Magyarországon 473 355 izraelitát találunk (5,9 százalék).

A történelmi Magyarország területén megtelepedő izraeliták (miként egyébként a németek, szlovákok és más nemzetiségűek zöme is) nyelvi és kulturális téren hamar integrálódtak, és a XIX. század vége felé megindult tömeges beolvadásuk is. Az integrálódó zsidók gyakran több generáción keresztül a két kultúra vonzáskörében éltek, családi körben németül vagy jiddisül, magyar szomszédjaikkal, barátaikkal, üzletfeleikkel magyarul beszéltek.

A német származású és az izraelita vallású, de magukat magyarnak valló tőkésék az ország fejlesztésében oroszlánrészt vállaltak, és jelentős magánvagyonot halmoztak föl. A zsidók a hivatalosan is deklarált polgári és politikai emancipációjukra (1867. XVII tc.) nyelvi szempontból elmagyarosodással válaszoltak. A nemzetiségek lakta peremvidékeken, Erdélyben, a Felvidéken a magyarosító politika támaszai, a mindenkori kormánypártok hú szavazói és ugyanakkor a modern, tőkés gazdaság motorjai voltak. A politikai elit zöme nagyra értékelte a zsidóknak az ország modernizálásában játszott szerepét, elmagyarosodásukat pedig örömmel fogadta és támogatta. A magyarországi zsidóknak még a leggazdagabb, legbefolyásosabb rétegük sem törekedett politikai szerepvállalásra, és a Monarchia vezetői ezt is nagyra értékelték. Az antiszemita politikusokat a parlamentben kinevették, és amikor a népi-paraszti-kispolgári antiszemitizmus tüntetésekben, sőt pogromokban robbant ki, mint a hírhedt tiszaszlári vérvadás per

(1882–1883) vádlottjainak felmentése után, az államhatalom kemény hatósági terrorral teremtett rendet, védte meg a zsidókat. Theodor Herzl a cionizmus elszáradt ágának nevezte a magyar zsidókat, akik magukról csak mint „Mózes vallású magyarokról” voltak hajlandók beszélni.

A magyarországi zsidók csak elenyésző számban kényszerültek a nehéz fizikai munkát követelő foglalkozásokat (bányász, földműves, napszámos) választani. Az értelmiségi pályákon (például orvos, ügyvéd, mérnök), a kereskedelmi életben viszont országos arányukat öthatszorosan meghaladó módon érvényesültek. Ezt az antiszemiták jogtalan, csalárd eszközökkel elért térhódításnak tartották. Magyarország története a példa arra, hogyan válik szinte egyik pillanatról a másikra egy ország, amelyben „jó” volt zsidónak lenni, a zsidók számára „rossz” országgá. Az első világháborús vereségből, a történelmi magyar területek kétharmadának elvesztéséből a politikai elit hibás következtetéseket vont le. Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak vezetői között nagy számban voltak zsidó származásúak, akik természetesen magukat nem zsidónak (izraelitának), hanem internacionalista kommunistának, oroszországi bolsevik elvtársaik természetes szövetségeseinek tartották. Ebből a tényből sokan arra a következtetésre jutottak, hogy „a” zsidók forradalmárok. A magyar antiszemiták sem voltak hajlandók belátni, hogy a zsidók óriási többsége antibolsevista. A zsidó polgárok Magyarországon sem vágytak másra, mint a háború előtti rendszer visszaállítására. Jelentős részük pedig semmiféle politikázásra sem volt hajlandó. 1920

után Magyarországon a németek mellett a zsidók alkották a legnagyobb nemzeti/vallási kisebbséget, bár többségük nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy (jobb esetben) nemzetiséggé, (rosszabb esetben) faji nyilvánították, tehát hazája már nem az a befogadó hazája, mint 1914 előtt volt. A nemzetiségek lakta peremvidékek elcsatolásával megszűnt a zsidók magyarosító szerepe, és kiderült: a zsidók olyan állásokat töltenek be, amelyekre most már magyarok is pályáznak.

Amikor 1943 áprilisában Klessheimben Adolf Hitler és Joachim von Ribbentrop külügyminiszter szemrehányásokkal halmozta el Horthy Miklóst, többek között zsidóvédő politikáját is bírálva, a magyar államfő hazatérése után önérzetes hangú levélben kérte ki magának a szerinte igazságtalan bírálatot. Ennek bevezetőjében a kormányzó leszögezte: „Az egyik szemrehányás arra vonatkozott, hogy Magyarországon állítólag túl enyhén kezelik a zsidókat. Ebben a kérdésben minden elbizakodottság nélkül hivatkozhatom arra, hogy annak idején én voltam az első, aki szót emeltem a zsidók destruktív magatartása ellen, és azóta megfelelő intézkedéseket tettem befolyásuk visszaszorítására.”

Antiszemita törvények, rendeletek Magyarországon

A Horthy Miklós vezette Magyarország az antiszemitizmus állami politika rangjára emelésében úttörőnek bizonyult. A numerus clausus törvény (1920. XXV. tc.) az első világháború utáni Európa első antiszemita törvénye lett. Nem vezetett nyílegyenes út a numerus clausustól Auschwitzba, de a Horthy-rendszer ezzel a törvénnyel

deklarálta, hogy nemcsak irredenta, nacionalista és antikommunista (amit önmagáról már 1919-től vallott), hanem antiszemita is. Kül- és belpolitikai okok miatt 1928-ban a törvény antiszemita paragrafusát hivatalosan törölték, de a gyakorlatban az egyetemi felvételeknél, ahol ettől kezdve nem a jelölt vallását, hanem szülei foglalkozását figyelték, továbbra is fenntartották. Magyarországon 1938-ig újabb zsidóellenes törvényt a parlament nem fogadott el. Az ellenforradalmi korszak politikai elitje még a második világháború idején is óvakodott attól, hogy az iparban, kereskedelemben, a bankszektorban komoly szerepet játszó zsidók tulajdonához hozzányúljon. Zsidó gazdasági uralomról, sőt gazdasági egyeduralomról beszélni túlzás. A gazdasági elitben, vagyis a kétmillió pengős vagyonnál többel rendelkezők körében 1927-ben a zsidók vagy zsidó származásúak (ideszámítva a kikeresztelkedetteket is) aránya 33,8, 1937-ben 28, 1943-ban pedig már csak 17,5 százalék volt. A világháború előtt a (zsidó) nagytőkét is védte a politikai hatalom a nagybirtokrendszert is fenyegető szélsőjobb és baloldali támadásoktól.

Az 1933 után viharos tempóban erősödő szélsőjobbal való versenyfutásban, fél szemmel fő szövetségeseinket, a Német Birodalmat és Olaszországot, valamint a szintén antiszemita szomszédos országokat, Szlovákiát és Romániát figyelve, születtek meg 1938-tól a magyarországi zsidótörvények és rendeletek. Berlin 1940 nyara-ősze előtt a zsidópolitika radikalizálása érdekében semmiféle nyomást sem gyakorolt Budapestre, inkább példát mutatott, antiszemita politikájával bátorította magyar elvbarátait. A zsidótörvények és rendeletek sem a társada-

lom, sem a zsidók részéről nem ütköztek ellenállásba. 1938-ban a befolyásos izraelita vallásos vezetők és nagytőkés hitsorsosaik (ideértve a kikeresztelkedett vezetőiket is) még azzal hátrították el az esetleges külföldi segítség gondolatát, hogy egy ilyen diszkriminatív törvénnyel talán ki lehet fogni a szelet a szélsőjobb vitorláiból. Remélték, hogy a németországihoz hasonló totális jogfosztásra, kikényszerített, tömeges emigrációra Magyarországon nem kerül sor. A zsákmányszerző mohóság, az évtizedes antiszemita propaganda magyarázza a társadalom jelentős részének passzivitását, nem kis részének aktív részvételét a zsidókérdés „rendezésében”. A zsidók vezetői abban reménykedtek, hogy a magyar zsidók jogfosztva, elszegényítve, megalázva, de túlélhetik a világháborút. A zsidó tömegek pedig az ellenséges, legjobb esetben is közböcsős társadalmi közegben sokat nem tehettek. Korlátozták egyes foglalkozási ágakban a zsidók számárányát, bizonyos termékekkel és terményekkel nem vagy csak meghatározott feltételek között kereskedhettek, illetve nem gyárthattak, készíthettek egyes árucikkeket. Zsidó orvosok, ügyvédek, mérnökök, újságírók, színészek ezrei veszítették el állásukat 1938 után. Hiába reménykedtek a zsidó vezetők, 1938 után egymást követték a diszkriminatív törvények. Hosszan lehetne sorolni, hányféle állásból bocsátották el a zsidókat, hányféle foglalkozást nem úzhattak. Zsidók nem árusíthattak állami egyedáruság alá tartozó termékeket, nem irányíthattak árveréseket, nem lehettek ingatlanközvetítők, megvonták moziengedélyeiket is. Zsidók nem lehettek többé állandó bírósági szakértők, nem árusíthattak bort, égetett szeszest italt, cementet, nem lehettek

cukorkereskedők, magándetektívek. 1941-ben megtiltották a zsidók és nem zsidók házasságát, házasságon kívüli nemi kapcsolatát „fajgyalázasnak” minősítették. Földjeik elvételenek módozatairól három törvény és 17 rendelet intézkedett, legalább 600 ezer hold földet „árjásítottak”, vagyis juttattak nem zsidók kezére. Nem tudjuk, hogy pontosan hány ember jutott koldusbotra e „keresztény őrsváltás” következtében. A zsidók gyárait, bankjait, városi ingatlanvagyonukat ez a törvényhozás nem érintette. A zsidótörvények a körülbelül 800 ezres zsidó népességből 250 ezer embert érintettek különösen hátrányos módon. Százreket aláztak meg, fosztottak ki, embereket, akiknek egyetlen bűnük az volt, hogy ők vagy szüleik, nagyszüleik zsidó vallásúak voltak. A magyar középosztály gerince ekkor ropant meg: hivatalnokok, csendőrök, rendőrök, polgárok, parasztok és munkások száz- és százazrei 1938 után szokták meg, hogy vagyonhoz, álláshoz, földhöz, pozícióhoz nemcsak munkával, vállalkozással lehet jutni, hanem úgy is, hogy a szomszédos zsidótól állami segítséggel azt elveszik. Ha van Magyarországon zsidókérdés, akkor azt meg kell oldani, a zsidókat és vagyontárgyaikat, üzleteiket, földjüket nyilván kell tartani, adott esetben pedig árjásítani is lehet. 1944. március 19. után épp ilyen logikusnak, törvényesnek és elfogadhatónak tűnt nemcsak a politikusok zöme, hanem a hivatalnokok, csendőrök, de még az átlagemberek többsége számára is, hogy a zsidókat el lehet távolítani az országból és az életből is.

Kamenyec-Podolszkij

Az európai holokauszt történetének első olyan tömeggyilkossága volt a kamenyec-podolszkiji, ahol

körülbelül 23 ezer zsidót öltek meg. A deportálást a magyar csendőrség hajtotta végre, a határról a honvédség szállította a zsidókat tovább, a tömeggyilkosságokat pedig a németek és ukrán cinkosai hajtották végre. A korabeli hivatalos indoklás szerint a „külhonos” vagy „állandópolgárságukat igazolni nem tudó” zsidókat tették át a határon.

A valóságban az antiszemita magyar katonai és politikai vezetés, kihasználva a Szovjetunió elleni támadás adta lehetőséget, hozzájárított legalább az ország egy részének, a Kárpátaljának a zsidótlanításához. A németek nem gyakoroltak nyomást a magyar kormányra, hogy már 1941 nyarán telepítsenek ki az országból zsidókat. Werth Henrik vezérkari főnök volt az, aki úgy döntött, hogy a nem magyar állampolgárságú zsidókat az elfoglalt galíciai területre kitelepíti. Július 7-i utasítása értelmében a Kárpát-csoport parancsnokának (Szombathelyi Ferenc) a Kárpátaljai Kormányzói Biztos (Kozma Miklós) Hivatalával kellett a részleteket megtárgyalnia. Már ebben az utasításban fölmerül, hogy nemcsak a Galáciából Kárpátaljára bevándorolt zsidók kitelepítéséről van szó, hanem az ország egyéb területein, elsősorban az internálótáborokban lévő külhonos zsidókat is ki akarta telepíteni a vezérkari főnök. Nem tudjuk, Werth miért szánta rá magát erre az akcióra. Lehetséges, hogy hatottak rá a németek lengyelországi és franciaországi ki- és áttelepítési akciói. Voltak arról is információi, hogy a románok mit művelnek a zsidókkal Besszarábiában és Bukovinában. A magyaroknál nagyobb lelkesedéssel csak a románok próbálták minél több zsidót eltávolítani országuk területéről. További hasonlóság a román és

a magyar katonai illetékesek politikájában az, hogy nem csak zsidókat deportáltak. A románok ukránokat és zsidókat, a magyarok szerbeket és zsidókat. Most, 1941 augusztusában a helyi román katonai vezetők azzal fenyegetőztek, hogy löni fognak a visszaterelt zsidókra, sőt német őreikre is, ha megközelítik a határon átvezető hidakat. Budapest pontos információkkal rendelkezett arról is, hogy az usztrasák 1941 áprilisa után több tízezer szerbet megöltek vagy elűdöztek Horvátországból. Az etnikai tisztogatás brutális hatékonyságú példája tudjuk, hatott a Délvidékre, Bácskába bevonuló magyar katonákra is. A bácskai szerbek tömeges kitelepítését még a kamenyec-podolszkiji deportálások előtt elkezdték, és 1941 folyamán, az ismétlődő, igen határozott német tiltakozásokat is semmibe véve folytatták. A magyar hatóságok 1941. július 20-ig 30 ezer szerbet tettek át a németek által megszállt szerb területekre, és még további 150 ezer embert akartak deportálni. Werth és kollégái joggal gondolhatták: ha sikerült több tízezer szerbtől ilyen módszerrel megszabadulni, akkor hozzájárulhatnak Kárpátalja „zsidótlanításához” is. Az egykorú jelentések is bizonyítják, hogy legalább Kárpátalja zsidómentessé tétele volt az akció szervezőinek első, de távolról sem végső célja. Az egyik júliusi jelentés „zsidóktól mentesített határ menti terület”-ről beszél, nem ügyelve arra, hogy „külhonos zsidóktól mentesített” területet írjon. Az egész akció kifejezetten az ország „zsidótlanítása” érdekében elkezdett, de különféle okok miatt végig nem vitt politika kezdeti lépésének tekinthető. A helyi hatóságok, elsősorban Kárpátalján, még igazolhatóan magyar állampolgár-

ságú zsidókat is deportáltak. A magyar és német hatóságok között a zsidók deportálása előtt semmiféle tájékoztatás, egyeztetés nem történt. A magyar belügyi illetékesek semmiféle előkészületet sem tettek, hogy a határon, majd a Dnyeszteren túlra deportált zsidók megfelelő ellátásban részesüljenek (szállás, élelmezés, gyógyszerek stb.). Előzetesen még a körzetileg illetékes német hatóságokkal sem konzultáltak, csak már az akció közben próbáltak megállapodni velük. Kamenyec-Podolszkij térségében 1941. augusztus 27-én és 28-án a 320. rendőr-zászlóalj emberei 23600 zsidót öltek meg. Az agyonlöttek egy része a helyi zsidó közösségek tagjai közül került ki, a Magyarországról deportáltak közül két-három ezer ember valószínűleg eddigre már visszaszökött Magyarországra. Bárdossy László miniszterelnök (1941. április 3.–1942. március 7.) a Képviselőházban 1941. november 21-én őszintén megmondta: „még többet akartunk kitelepíteni, de a velünk baráti Német Birodalom figyelmeztetett bennünket, hogy ezt tovább ne tegyük.” Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter pedig azt is elárulta a képviselőknek, hogy „... megkíséreltem a tárgyalás útjára lépni velük (ti. a németekkel), hogy ezt a határozatukat megváltoztassam, de ez nem sikerült”. A deportálásokat leállító táviratot a belügyminiszter augusztus 9-én küldte el, a Magyarországról deportált zsidókat pedig három héttel később megszárolták le.

A kőrösmezői deportálások által leginkább érintett területek német katonai hatóságai nem csak tiltakoztak: kifejezetten segítették a magyar zsidók „haza”-térését. Mindenféle hamis és valódi iratot elfogadtak, sőt maguk adtak hivatalos igazolást arról, hogy egész zsi-

dó csoportok az ő engedélyükkel térnek vissza Magyarországra. Sztójay Döme berlini magyar követ hiába tiltakozott a német külügyminisztériumban, a német katonai hatóságok még teherautókat is a Magyarországra igyekvő zsidók rendelkezésére bocsátottak. Az illetékes német külügyi tisztviselő Berlinben „elvi kifogását” hangoztatta Sztójay előtt, és megkérdezte: miért nem csinálnak a magyarok gettókat, ahol „a végleges rendezésig” össze lehetne a zsidókat gyűjteni? Ezt az ötletet majd 1944-ben, a Sztójay vezette kollaboráns kormány hatóságai valósítják meg.

Tömeggyilkosság a Délvidéken

1941 ősziére a Jugoszláviától visszafoglalt területeken, többek között a Bácskában is megerősödtek a partizánok. A határvadászokkal is megerősített csendőrrjárőrökre több ízben rálöttek. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök (1941. szeptember 6.–1944. április 19.) 1942. január 4-én utasítást adott a déli határ megerősítésére, és Grassy József vezéreztetést a 15. gyalogos dandár parancsnokát egészségével együtt Újvidékre küldte. Szombathelyi razziát is elrendelt, a karhatalmi erők vezetését pedig Fekete-halmy-Czeydner Ferenc altábornagyra bízta. Az alig néhány tucat főre becsülhető partizánegységek felszámolására Deák László ezredes kapott parancsot. A csendőrök és a határvadászok 1942. január 4–5-én felszámolták a sajkási partizáncsoportot, 6-án ennek ellenére nagyarányú razziát kezdtek. A fő cél nem a szétvert partizáncsoport menekülő tagjainak kézre kerítése volt. Bajnóczy József altábornagy a vezérkari főnökség számára készített napi tájékoztatójában a „tisztogatósi művelet”-től azt várta, hogy Bácskában hosszabb időre

megteremtik a „teljes rendet”, mert módjukban lesz „...az összes nemkívánatos elemektől megszabadulni és így a lakosságnak elretentő példát mutatni”. A razziázók jelentősen túlbecsülték a partizánok erőit, a helyi szerbeket sommásan kommunistáknak, a partizánok támogatóinak minősítették. A Budapestre küldött jelentésekben valóságos partizánfelkelésről, több száz fős partizáncsapatokról volt szó.

A januári dél-bácskai és újvidéki tömeggyilkos razziák áldozatairól különböző, igen ellentmondásos adatok és becslések léteznek. A kortársak először hat-hétezer, sőt nyolc-tízezer meggyilkoltról tudtak. A második világháborús Európában példa nélküli módon, talán a nyugati szövetségeseknek szánt jelzéseként, és néhány baloldali, liberális képviselő nyomásának engedve, a magyar politikai vezetés a felelősöket hadbíróóság elé állította. A katonai ügyészség alapos vizsgálat után elkészített, pontos adatokat tartalmazó vádirata, mely 1943 őszén kelt, 3309 meggyilkoltat említ. Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razziák alkalmával 3340 személy tűnt el. E szerint 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák és 13 ruszin áldozata volt a vérengzésnek. Az áldozatok közül 2102 férfi, 792 nő, 299 öreg és 147 gyermek volt. A vádlottak, miután a hadbíróóság elítélte őket, kihasználva, hogy „tishti becsületszavukra” szabadlában védekezhettek, átszöktek a Német Birodalomba.

Valószínűnek tűnik, hogy a tiszogató akció és Ribbentrop 1942. januári budapesti látogatása között összefüggés volt. A magyar kormány a déli határ felől fenyegető bolsevista-partizán veszélyre hivat-

kozva próbálta indokolni, hogy miért nem akar/tud újabb csapatokat a keleti frontra küldeni.

A Kállay-kormány zsidópolitikája

Hiába kérték, majd keményebb formában többször is javasolták a németek, a Kállay Miklós miniszterelnök vezette kormány (1942. március 9.–1944. március 22.) nem volt hajlandó a zsidókra sárga csillagot kényszeríteni, őket gettóba zárni, deportálni. A zsidók haláltáborokba deportálásától visszaborzadó politikusok félték attól, hogy ha deportálják a zsidókat, gazdasági-társadalmi zavarok lesznek, összeomolhat a gazdaság. A magyar politikai elit már 1942-ben tisztában volt azzal, hogy mit jelent a valóságban a náci zsidópolitikája. Viszonylagos pontossággal meg tudjuk állapítani, hogy Budapesten a „jól értesültek” mikor tudták már, hogy a náci hatalmukba került zsidókat legyilkolják. A kormányhoz közel álló német nyelvű napilap, a Pester Lloyd főszerkesztője, Ottlik György 1942. augusztus 18. és szeptember 28. között körutatót tett Nyugat-Európában. Olaszországban, Svájcban, Vichy-Franciaországban és Németországban folytatott tárgyalásokat. Berlinben felkereste Sztójay követet is aki, Ottlik október 10-én kelt jelentése szerint: „...helyesnek találná, ha Magyarország nem várná meg a (zsidó)kérdés éles felvetését, hanem meggyorsítaná az őrségváltás tempóját és zsidó lakosságunk tekintélyes részét kitelepítené a megszállt Oroszországba. Követünk előbb 300 000-ról beszélt, azután lealkudta önmagát 100 000-re. Közbevető megjegyzésemre nem titkolta, hogy ez nem kitelepítést, hanem kivégzést jelentene.” Ottlik jelentése azt bizonyítja, hogy legkésőbb 1942 augusztu-

sában már nemcsak a jól értesült berlini magyar követ, hanem pesti újságírók is pontosan tudták, ha kitelepítenék a magyar zsidókat, ez egyenlő lenne lemészárlásukkal. Sztálingrád után a konzervatív, mérsékelt antiszemita befolyása megerősödött, ők elsősorban Mussolinire hivatkoztak. Ameddig Róma nem deportálta zsidóit, sőt az olasz megszállás alá került francia, jugoszláv és görög területeken is megvédték a náciaktól az olasz főtisztek az ott élő zsidókat, addig Budapestnek volt mire hivatkoznia. Budapest és Róma példája hatott a román diktátorra is. Ion Antonescu, miután katonái, csendőrei 1941–1942 folyamán a szovjetektől visszafoglalt Besszarábiában, Észak-Bukovinában és egészen Odesszáig a román fennhatóság alá került szovjet területeken 250-270 ezer zsidót meggyilkoltak, 1942 októberében náci szövetségesei számára váratlanul megtagadta az óromán területeken élő zsidók deportálását. 1942 végén még a bábálla Szlovákia vezetői is leállították „saját” zsidók deportálását. Csak a világháború idején Bulgáriához csatolt területekről deportáltak zsidókat, az „őshonos” bolgár zsidókat nem. Pétain marsall Franciaországa is az olasz–magyar–szlovák–román–bolgár zsidópolitikát követte. Az idegen, külföldi zsidók deportálásába még belement, de amikor a francia állampolgárságú zsidókra került volna sor, nem utolsósorban az erőteljes belföldi tiltakozások hatására, Pétain hatóságai már korántsem bizonyultak készséges kollaboránsoknak. A francia zsidók 75 százaléka túlélte a világháborút. Mussolini és tábornokai „zsidóvédő” politikájára figyeltek Párizsban, Budapesten, Bukarestben, Szófiában és Pozsonyban is. Amikor 1942 tavaszán megkezdődött a szlovákiai zsi-

dók deportálása, a szlovák vezetőknek a náci azt mondták, hogy igyekezzenek, mert a magyarok rövidesen elkezdi saját zsidókat deportálni. Lehetséges, 1942 végén többek között azért állították le a deportálásokat, mert Pozsonyban rájöttek, hogy a németek becsapták őket. Horthy Miklós és tanácsadói azt hitték, hogy az antifasiszta koalíció vezetőit érdekli az európai zsidók sorsa, és a háború utáni béketárgyalásokon majd jó pontnak számít a zsidók védelmezése.

A zsidó munkaszolgálat

A holokauszt történetében a magyar zsidó munkaszolgálat egészen különös, egyedülálló szervezet volt. A náci és cinkosai azokban az országokban, ahol dolgoztatták a zsidókat, elsősorban kényszermunkatáborokban, illetve gettóknak, a helyi belügyminisztérium vagy annak alárendelt szervei őrizetében fogták munkára foglyaikat. Magyarországon a honvédség vezetése az antiszemita politika lelkes híve volt, önállóan, kezdeményezően lépett fel. A zsidó tartalékos tiszteket 1940-től megfosztották rangjuktól, majd a fegyverviseléstől is eltiltották a zsidó férfiakat. A honvédelmi minisztérium ugyanakkor nem akart lemondani több tízezer munkaképes emberről, a zsidókat továbbra is besorozták a hadseregbe, de ott kényszermunkára fogták őket. Kezdetben még egyenruhát viselhettek, 1941 tavaszáig nemzeti színű, később sárga, a konvertita zsidók pedig fehér karszalagot kaptak. Saját polgári ruhájukban (némi „ruhakoptatási díjat” ezért kaptak) vagy az ellenségtől zsákmányolt szedett-vedett öltözékben erdőt irtottak, utakat, hidakat, vasutakat építettek a hátszágban és a fronthoz közeli területeken. Az első vonalban lövészárkokat ástak, az

utánpótlást cipelték előre a harcolóknak. A Vörös Hadsereg nem tett különbséget a fogságba esett magyar katonák és a munkaszolgálatosok között. A szovjetek saját szempontjukból logikusan jártak el, hiszen mindegy, hogy valaki fegyverrel harcol ellenük, vagy „csak” lövészárkok kiásásával, az utánpótlás szállításával segíti a harcosokat. A magyar zsidó munkaszolgálat egyik paradoxona, hogy a zsidók többsége, ha hagyták volna, fegyverrel is harcolt volna. A diszkriminatív, megalázó munkaszolgálat ugyanakkor nem jelentett teljes jogfosztást, rabságot. Munkaszolgálatosok is mehettek szabadságra, kaphattak ajándékcsomagot, és levelezhettek is szeretteikkel. Voltak muszos századok, ahol emberségesen bántak a fegyvertelen katonákkal, és voltak olyanok, ahol az embertelen bánásmód következtében a század tagjainak zöme elpusztult. Vannak olyan munkaszolgálatot túlélők, akik szerint a „musz” célja a lehető legtöbb zsidó fizikai megsemmisítése volt, ők szokták a munkaszolgálatos századokat „mozgó vesztőhelynek” nevezni, de ez nem igaz. 1944-ben pedig a honvédelmi minisztérium nem adta át a náciknak a „saját” zsidóit. Végül győzött a józan ész, az értékes magyar munkaerőt itthon is tudták foglalkoztatni, a németeknek pedig fontosabb volt az ország „zsidótlanítása”. Örömmel, lelkesen deportálták a nőket, gyerekeket, öregeket, még a munkaképtelen betegeket is. A munkaszolgálat, amely addig a legtöbb zsidó életét követelte (óvatos becslések szerint körülbelül 25 ezer zsidó halt meg 1942–1943-ban a keleti fronton, többségük már szovjet fogságban, ahová igaz, végzetesen legyengülve, elcsigázva kerültek), 1944-ben a deportálástól való megmenekülést jelentette.

Magyarország 1944-ben

1942. március közepéig az európai zsidó holokauszt áldozatainak 75-80 százaléka még életben volt. Ha a náci megszállás és/vagy befolyás alatt lévő területeken körülbelül 4,5 millió életben lévő zsidóval számolunk, akkor a mintegy 800 ezer főre becsülhető magyarországi zsidóság ennek körülbelül 18 százalékát jelentette. 1943 februárjáig a „helyzet” gyökeresen megváltozott, 75-80 százalék elpusztult, és már csak 20-25 százalék volt életben, vagyis elmondható, hogy a holokauszt zöme ebben a 11 hónapban zajlott le. A magyar zsidók döntő többsége viszont (leszámítva az 1941 nyarán Kamenyec-Podolszkijnál, 1942 januárjában Újvidéken lemészároltakat és a keleti fronton a munkaszolgálatban elpusztultakat) még élt. A náci Európában életben lévő zsidók csaknem kétharmada már magyarországi volt. Ez az arány a következő év folyamán jelentősen nőtt, a deportáltak Auschwitz-Birkenauban 1944. május 14-én kezdődtek Magyarországról. Berlinben nem csak a Kállay-kormány zsidóvédő politikájával voltak elégedetlenek. Különösen Mussolini bukása (1943. július 25.) után a németek egyre több katonát követeltek a magyaroktól is, és ezt Budapest megtagadta. A feltétlen szövetségi hűség, a román hadsereg masszív jelenléte a keleti fronton sokkal fontosabb volt Hitler számára, mint az a tény, hogy Antonescu „saját” zsidóit, 270-300 ezer embert végül is nem engedte deportálni. Randolph L. Braham szerint a Kállay-kormány dilettáns politikája provokálta ki az ország megszállását. E szerint a Kállay-kormány alaptalan illúziókat táplált a nyugati szövetségekkel való különbéke lehetőségeit illetően, nem tisztította meg a poli-

tikai és katonai vezetést a náci-barát személyektől, és „titkos” nyugati kapcsolatairól, a különbéketárgyalásokról a náci hírszerzés mindent tudott. Braham kifejtette: ha Magyarország „megmarad katonailag tessék-lássék, ám politikailag gyanún felüli szövetségesnek,... akkor könnyen lehetséges, hogy a magyar zsidóság viszonylag sértetlenül élte volna túl a háborút”. Kállay Miklós és a politikájához közel állók jól tudták, hogy kik a fanatikus náci-barátok a politikai és a katonai elitben. Nem politikai dilettantizmusuk miatt nem távolították el ezeket az embereket a hatalomból, hanem azért, mert Berlinben minden fontos posztot betöltő magyar náci-barát áthelyezését figyelemmel kísérték. Ha a Kállay-kormány nagyobb arányú tisztogatásba fog, a náciik azonnal megszállták volna az országot. Inkább a politikai ostobaság játszhatott itt szerepet: Horthy Miklós hitt abban, hogy még a náci-barát tábornokok, politikusok is hozzá feltétlenül hűek maradnak, bármilyen parancsot adjon is ki. Fontosabb probléma a „tessék-lássék” katonai együttműködés versus politikai lojalitás hangoztatása. A náci vezetés számára ez utóbbi csak akkor ért volna valamit, ha a románokhoz hasonlóan a magyarok is hajlandók annyi katonát a keleti frontra küldeni, amennyit csak Berlinből kérnek.

Deák István szerint ha a magyar politikai vezetés követi a románok példáját, szavakban, propagandájában, és nem utolsósorban a harctéren buzgó náci-barátnak mutatja magát, akkor hazánkat sem szállták volna meg a Német Birodalom csapatai. Az „ijesztő végkövetkeztetés”, Deák kifejezésével élve, tehát az, hogy a magyar zsidók zöme akkor élhette volna túl a világhábo-

rút, ha Magyarország pontosan úgy kollaborál a harctéren a náciikkal, mint azt a románok tették, és Horthy Miklós kormányzó ugyanolyan gyorsan és ügyesen áll át a Vörös Hadsereg oldalára, mint azt Mihály román király tette. A végkövetkeztetés azért „ijesztő”, mert ha ez igaz, akkor – legalábbis Magyarországon, és tegyük hozzá, Románia esetében – a zsidóknak addig volt esélyük a holokauszt túlélésére, ameddig Hitler bízott abban, hogy Horthy és Antonescu hű szövetségese. Braham az asszimiláció kudarcának tartja a magyar holokausztot. Nem a magyar zsidók vallási megosztottsága, hanem az igen erőteljes asszimiláció vitte a zsidók tömegeit Auschwitzba.

Götz Aly és Christian Gerlach azt állítja, hogy 1944-ben a náciik nem tervezték a magyar zsidók tömegeinek deportálását, és nem is készültek föl, például Auschwitzban, ilyen tömegű magyar zsidó „fogadására”. Vannak magyar történészek, akik szerint a náciiknak nem volt céljuk a magyar zsidók deportálása, megelégedtek volna 50-100 ezer zsidó munkaszolgálatossal és azzal, ha a magyar zsidókat gettóban, lágerekben szeparálják el a lakosságtól.

Azt senki sem vitatja, hogy a megszállás után kinevezett Sztójay-kormány lelkesen állította a zsidótlanítás szolgálatába a teljes hivatali és csendőri, rendőri apparátust. A fő vitakérdés az, hogy milyen célokkal, tervekkel érkeztek ide a náci megszállók, próbáltak-e nyomást gyakorolni a magyar kormányra, vagy ilyesmire nem is volt szükség, maguk a magyarok akartak megszabadulni a zsidóktól? Első pillantásra meghökkentő Aly és Gerlach tétele. Hiszen jól tudjuk, hogy a náci vezetők egyik legfontosabb célja Európa zsidómentessé

tétele volt, miért tettek volna kivételt éppen ingadozó szövetségesükkel, Magyarországgal? Az igaz, hogy a németeknek nem volt valamiféle mestertervük az ország megszállása előtt a zsidók deportálásával kapcsolatban. Előre kidolgozott „mesterterv” hiánya azonban nem jelentette azt, hogy a németek ne készültek volna a lehető legtöbb magyar zsidó legyilkolására már 1943 második felétől. Auschwitz-Birkenauban nagyarányú építkezésekbe fogtak. 1944. január 30-án Karl Bischoff SS-őrnagyot kitüntették, mivel az építkezési munkákkal hozzájárult a győzelemhez. A birkenauai fabarakkok, a gázkamrákkal felszerelt négy nagy krematórium és a főtábor fejlesztése az ő irányításával történt. 1944. április 3-án a rekonstrukciós és fejlesztési munkálatokért újabb jutalmakat osztottak ki Birkenauban. Április 15-én négy zsidó fogoly szökött meg a teherpályaudvar és Birkenau közötti vasútvonal építkezéséről. A tömeges magyarországi deportálások megindulása előtt alig egy héttel, 1944. május 9-én Höss táborparancsnok (akit május elején neveztek ki ismét a haláltábor vezetőjének) parancsot adott a birkenau-i rámpa és az idevezető három vasúti sínpár építésének felgyorsítására, valamint három nagy és két kisebb égetőgödör ásására. Höss ekkor már nyilvánvalóan tudta, hogy nem 100 ezer életerős munkaszolgálatos magyar zsidó fog Auschwitz-Birkenaubába érkezni, hanem több százezer deportált, akiknek zöme nő, öreg, beteg és kisgyerek.

Röviddel Horthy fentebb említett, 1943. áprilisi klessheimi látogatása után Edmund Veesenmayer, a náci külügyminisztérium Kelet-Európa-szakértője a magyar helyzetről készített jelentésében a Magyarországra jellemző gyengeséget

és defetizmust a zsidók hatalmas befolyásának tulajdonította. Edmund Veesenmayer 1943 októberében „tanulmányutat” tett Magyarországon. Összefoglaló jelentését és konkrét javaslatait december 10-én tette Ribbentrop asztalára. Veesenmayer mint meggyőződéses náci az általa egyébként tévesen 1,1 millióra becsült magyar zsidóságot az „első számú ellenség”-nek nevezte. Szerinte 1,1 millió zsidó „az ország ugyanolyan számú szabotőrjét is jelenti, és legalább ugyanannyi, ha nem kétszer annyi azoknak a magyaroknak a száma, akik a zsidók csatlósaiként a szabotázsra és kémkedésre irányuló nagyszabású tervek megvalósításában segítőitársaik és külső álcázóik”. Kemény szavak, különösen ha meggondoljuk, háború idején hogyan kell bánni a kémekkel és szabotőrökkel. Ha „eliminálnak” Magyarországról 1,1 millió zsidó kémet és szabotőrt, akkor ezzel automatikusan egy-kétmillió zsidóbérenc fő támaszától is megszabadítják az országot, érzékelteti a Magyarország megszállását előkészítő náci döntéshozók számára készített elaborátumában Veesenmayer. Sztójay 1942–1943 folyamán sokszor jelentette, hogy mennyire elégedetlenek a magyarországi zsidópolitikával a németek. 1943 decemberében Sztójay ismételtén figyelmeztette Kállayt: „az olaszországi események”, vagyis a Badoglio-kormány „árulása” óta „adott esetben bárkivel szemben is habozás nélkül (a) legkíméletlenebb elszántsággal lépnek fel”. Sztójay külön hangsúllyal emelte ki, hogy „nagyobb fokú és talán alapvető nézeteltérésekre tudvaleg a zsidókérdés, mint olyan adott okot, de túl messze menne, ha most itt ismételném az összes és Nagyméltóságod előtt ismeretes kölcsönös panaszokat”.

Az igaz, hogy a német vezetés minden olyan országban, ahol ellenállásba ütközött, letett a zsidók deportálásáról. Így volt ez a szövetséges Romániában, Bulgáriában, Szlovákiában, de még a megszállt Franciaországban is. 1944-ben a megszállók Magyarországon azzal kezdték, hogy eltávolították a Kállay-kormányt, míg 1942–1944 folyamán a nácik Antonescu, Borisz, Tiso, Pétain eltávolításán nem gondolkodtak.

Aly és Gerlach azt hangsúlyozza, hogy Hitler és Horthy 1944. március 18-i klessheimi tárgyalásain nem született megállapodás, nem írtak alá semmit, a magyarországi zsidókérdés tulajdonképpen szinte szóba sem került, nem tudjuk pontosan, miről is tárgyalt a két államfő. A Hitler–Horthy-tárgyalás eredeti jegyzőkönyve eddig nem került elő. Horthy március 19-én Koronatanácsot hívott össze, és ezen részletesen elmondta, miről és milyen hangnemben tárgyalt vele a Führer. Horthy egyebek között kiemelte: „Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges intézkedéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedem a zsidók lemészárlását.” A német megszálló erőkkel érkezett Magyarországra Adolf Eichmann, az RSHA IV (Gestapo)-B-4 (zsidóügyi) osztályának vezetője, SS Obersturmbannführer. Eichmann-nal együtt érkezett az egyes megszállt országok zsidótlanításában addigra már nagy gyakorlatot szerzett szakértőinek válogatott csapata, 15-20 fő is. Dieter Wisliceny, Alois Krumey, Theodor Dannecker és társaik Lengyelországtól kezdve Franciaországon át Görögorszáig lengyelek, zsidók és cigányok tíz-

és tízezreinek a deportálását szervezték meg 1940 óta. Nem véletlenül nevezi őket Raul Hilberg „az RSHA legfőbb deportálási szakértőinek”. Nem tűnik életszerűnek, hogy maga a deportálások „Mestere” és valamennyi válogatott deportálási szakértője, a holokauszt történetében először együtt pusztán néhány tízezer zsidó munkaszolgálatosért utazott volna Budapestre. A németek számára csak ürügy volt az 50-100 ezer munkaszolgálatos követelése. A nácik, amikor úgy értesültek, hogy néhány tízezer „Arbeitsjudé”-t, vagyis munkás zsidót a magyarok hajlandók átadni, azonnal tiltakozni kezdtek, majd az egész „Arbeitsjude”-ötletet sutba vágták. A holokauszt történetében először irányította a helyszínen Adolf Eichmann egy ország zsidótlanítását. Eichmann-nak sikerült megdöntenie az 1942-es varsói deportálási akció során felállított „rekordot”. 1942. július 22-től szeptember 12-ig 275 ezer embert deportáltak a varsói gettóból, döntő többségüket a nyolcvan kilométerre (vasúton száz kilométerre) található treblinkai haláltáborba. Most egy csaknem 200 ezer négyzetkilométeres országban szétszórva élő, a konvertitákkal együtt 700 ezres zsidó lakosság sárga csillaggal való megbélyegzését, gettókba, majd gyűjtőtáborokba terelését, kifosztását, végül deportálását akarta megszervezni, a nácik számára jóval kedvezőtlenebb katonai-politikai-logisztikai helyzetben. Május 14-től július 7-ig, amikor Horthy Miklós felfüggesztette a deportálásokat, 147 vonattal több mint 437 ezer zsidót „sikerült” deportálni az országból. E hatalmas embertömeg összeterelése és elszállítása nem lett volna lehetséges a megszállás után kine-

vezett kollaboráns Sztójay-kormány és ennek hivatalnokai, csendőrei, rendőrei, katonái, orvosai, mérnökei és bábái, pénzügyőrei, összesen nagyjából 200 ezer ember fegyelmezett, olykor kifejezetten lelkes együttműködése nélkül. Kérdés, hogy ha a megszállás elleni tiltakozásul Horthy lemond, az fékezte volna-e a zsidótlanítási akció végrehajtásának menetét. Ebben az esetben talán a németek a volt miniszterelnököt, Imrédy Bélát (1938. május 14.–1939. február 16.) ültették volna a miniszterelnöki székbe, róla viszont el sem lehet képzelni, hogy bármikor is leállította volna a deportálásokat. Ha Horthy lemond, nem lett volna olyan politikai erő Magyarországon, amely leállíthatta volna a deportálásokat. Az sokat jelentett volna, ha Horthy csak néhány tízezer munkaszolgálatos zsidót hajlandó átengedni a náciknak. A magyar hatóságok nélkül a németek képtelenek lettek volna nemhogy több százezer, de még akár több tízezer zsidó deportálását megszervezni és lebonyolítani. A nácik és szövetségeseik szempontjából egyre romló katonai helyzetben Horthy a kül- és belföldi tiltakozások hatására, valamiféle csendőrpuccstól is pár napig félve, és attól tartva, ha elviszik Budapestről is a zsidókat, a fővárost szőnyegbombázni fogják, július 6-án felfüggesztette a deportálásokat. A főváros környéki elővárosokból (Újpest, Kispest, Rákospalota stb.) még napokig folyt a deportálás, több tízezer embert vittek Auschwitz-Birkenaubá. Horthy augusztus elején ismét tárgyalni kezdett a deportálások folytatásáról, majd engedve a nácik és hazai szövetségeseik nyomásának, engedélyezte azt. A fővárosi zsidókat augusztus 25-én kezdték volna de-

portálni, de erre az augusztus 23-i bukaresti puccs, a déli front összeomlása miatt nem került sor. Amikor Eichmann megtudta, hogy Himmler is leállította a további deportálásokat, dolgvégezetlenül visszautazott Berlinbe.

A nyilaskeresztes rezsim zsidópolitikája

Horthy Miklós emlékirataiban azt állította, hogy főleg azért nem mondott le, nehogy bekövetkezzen a legrosszabb, a nyilas-hatalomátvétel, és ezzel végveszélybe kerüljön 800 ezer magyar zsidó élete. Szögezzük le: azzal, hogy Horthy a helyén maradt, kinevezte a Sztójay-kormányt, majd – legalábbis formailag – a zsidókérdés terén háttérbe vonult, a zsidók élete nagyobb veszélybe került, mint majd 1944. október 15., a nyilaspuccs után. Arról nem is beszélve, hogy semmiféle nyilaspuccs nem fenyegetett, a megszállás után hosszú hetekig a németek szóba sem álltak Szálasi Ferencsel, a nyilasok vezérével.

Szálasi 1937–1938-tól hirdette, hogy nem a zsidók jogainak csorbítására, vagyonuk elvételére, diszkriminatív törvényekre van szükség, hanem meg kell teremteni a totálisan zsidómentes, „aszemita” Magyarországot. A nyilasoknak fontos szerepük volt az antiszemita törvények meghozatalában. Sajtójukban napirenden tartották az úgynevezett „zsidókérdést”, tüntetéseik, utcai megmozdulásaik során rendszeresen inzultáltak zsidókat, törték be zsinagógák, zsidó tulajdonban lévő üzletek, műhelyek ablakait stb. 1939-től, nagy választási sikerük után (több mint 600 ezer szavazatot kaptak, és ők lettek a legnagyobb ellenzéki párt) a képviselőházban is rendszeresen uszítottak a zsidók el-

len, folyamatosan radikálisabb törvényeket, intézkedéseket követeltek a „zsidókérdés megoldására”.

Szálasi már 1944 tavaszán többször, a nyilvánosság előtt is bírálta a Sztójay-kormány zsidópolitikáját. Amikor június 2-án hívei azt kérdezték tőle, hogy a párt tagjai vállalhatnak-e zsidóktól elkobzott vagyionok felett gondnoki megbízatást, a leghatározottabban nemmel felelt. „Ebben a vonatkozásban is áll az az utasításunk, hogy a kormánynak semmiben sem állunk rendelkezésére.” Szálasi a zsidók deportálását elhamarkodott intézkedésnek nevezte, és gúnyosan megjegyezte: „Úgy látszik, nem tud a zsidókkal mit kezdeni ez a kormány. Pedig hatalmas és sürgős munkákat kellene végrehajtani...”, 400 ezer munkabíró egyént adunk ki, legalább napi tízórás munkateljesítménnyel, ezzel naponta négymillió munkaóra megy veszendőbe, sajnálkozott Szálasi. „Ha a kormány tehetetlenségében nem tudja még a zsidókérdést sem megoldani, menjen el. Mi gondoskodni tudunk róla, hogy a zsidó is dolgozzék, mégpedig hasznosan és körömszakadtáig, mert aki nálunk nem akar dolgozni, az meghal!” – jelentette ki. A nyilasok vezére nem valamiféle humanitárius megfontolásból bírálta a zsidók deportálását, pusztán a hasznos munkaerő külföldre kerülését sajnálta. Egyetlen szót sem vesztegetett arra, hogy mivel a munkaképes férfiakat a honvédség nem adta ki a munkaszolgálatból, zömmel nőket, gyerekeket, öregeket és betegeket deportálnak az országból. Ezzel szemben rámutatott arra az egyébként már akkoriban is közismert tényre, hogy: „A zsidóvagyonokban ma a legundorítóbb lopás folyik. Gyűrűktől kezdve hatalmas értéke-

kig minden ebek harmincadjára kerül.”

Szálasi hatalomra kerülésével tulajdonképpen a Sztójay-kormánytól „megörökölte” a budapesti zsidókat. A holokausztot Budapesten túlélő zsidók valószínűleg annak is köszönhették életüket, hogy Eichmann nem hallgatott, nem is hallgathatott Endre László belügyi államtitkára, aki azt javasolta, hogy kezdjék Budapesten Magyarország „zsidótlánítását”. Eichmann magától Heinrich Himmlertől, az SS birodalmi vezetőjétől azt a parancsot kapta, hogy a deportálásokat kezdjék Magyarország keleti részein. Veessenmayer október 26-án már azt jelentette, hogy a nyilasok 25 ezer férfit és 10 ezer nőt távolítottak el a fővárosból. Őket Budapest környékén erődítési munkákon dolgoztatták, ám a németek azt szerették volna elérni, hogy ne csak a fővárosból, az országból is távolítsák el, magyarul deportálják a zsidókat. A nyilasok október 17-ei úgynevezett „Országépítés első tervében” még az szerepelt, hogy „a zsidók Magyarországon maradnak, munkaszolgálatot teljesítenek a Nemzet számára”. A végül nyilvánosságra került tervben viszont már az állt, hogy „a zsidók munkaszolgálatot teljesítenek a Nemzet számára (...) a háború befejezése után a zsidóságot Magyarországról eltávolítják, éspedig nemzetközi megállapodás által kijelölt helyre; a zsidóság soha többé nem térhet vissza a magyar élettérbe”. Ez a megfogalmazás azt tükrözi, hogy Szálasi továbbra is ragaszkodott régi elképzeléséhez: az ország zsidótlánítására csak a háború befejezése után kerülhet sor, a háború idején a zsidók Magyarországon dolgoznak. Ribbentrop október 20-án utasította Veessenmayer: minden olyan

zsidóellenes intézkedést támogatson, amely a magyarokat ellenségeik szemében kompromittálhatja. A holokauszt egyik rejtélye, hogy Hitler miért (és 1941-ben pontosan mikor) adott parancsot az európai zsidók legyilkolására. Az egyik lehetséges válasz az, hogy tudta: cinkosaivá, bűnsegédjeivé teszi mindazokat, akik a holokauszt „elkövetői”. Ribbentrop ezt 1944 őszén már tudta, és Szálasi szövetségesi hűségét igyekezett azzal is biztosítani, hogy azzal kompromittálja, hogy radikális zsidópolitikára veszi rá. Nem valószínű, hogy ezt Szálasi akkor megértette, de első reagálása – ellentétben Sztójay Döme lelkes egyetértésével – a vonakodás volt. Sztójay buzgón szervezte a magyarországi zsidók deportálását, ugyanebbe Szálasi csak több mint két hétig tartó tárgyalások után egyezett bele. A nyilasrendszer „zsidópolitikáját” nem Vajna Gábor belügyminiszter vagy a hozzá hasonló radikális antiszemita alakították. A magyarországi zsidók szerencséjére Szálasi – aki nagyon vágyott arra, hogy rendszerét a világháborúban semleges országok is legitím rendszernek ismerjék el – és külügyminisztere, Kemény Gábor igen érzékenyen reagált a semleges országok sajtójában megjelent bírálatokra. Szálasi a semleges diplomaták tudomására hozta, hogy csak akkor tolerálják zsidóvédő tevékenységüket, ha cserébe hivatalos diplomáciai elismerésben részesítik a nyilasrezsimit. Svédország de jure nem volt hajlandó elismerni a nyilasrezsimit, de Carl Ivan Danielsson követ azt hangoztatta, hogy az a tény, hogy ő nem utazott el, de facto elismerést jelent. Mind a svéd védettek (körülbelül 4500 fő), mind a svájci követéség védelme alatt állók (nagyjából

8800 fő) elutazása feltételül a nyilaskormány a rendszer diplomáciai elismerését szabta. Szálasi végül jó kéthetes habozás, vonakodás után november elején engedett a nácik, valamint saját radikális antiszemita pártvezető társai nyomásának, és megadta az engedélyt a munkaszolgálatosok átadására a németeknek. A nyugati határig vezető mintegy 240 kilométeres út, a halálmenetek során százával pusztultak el a zsidók. Az ausztriai Alsó-Duna-vidéke (Niederdonau Gau) zsidó munkaszolgálatának vezetője, Rudolf Höss (az auschwitz-i haláltábor volt parancsnoka) és emberei csak a munkaképes zsidókat voltak hajlandók átvenni. Höss még azt is fontolgatta, hogy a munkaképtelen zsidókat visszairányítja Budapestre, és ettől, mint Veessenmayer november 21-én jelentette, „csak politikai okokból állt el”. Ebben az esetben azonban Veessenmayer értesülései pontatlanok voltak. Egy korabeli jelentés szerint, amely minden bizonnyal zsidó szemtanúk beszámolóin alapult, a gyalogmenetben szinte minden élelem, ivóvíz nélkül deportált gyerekek, 40 évesnél idősebb nők és az 50 évesnél idősebb férfiak nagy része már útközben elpusztult. „Az átvevő német hatóságok a határon utasítják vissza a munkaképteleneket, ha ugyan közben el nem pusztultak. Az ily címen visszaszállítottak igen nagy százaléka elpusztul az elszenvedett nélkülözések folytán, vagy a visszaúton, vagy röviddel a fővárosba érkezését követőleg.” Ez egyértelműen arra mutat, hogy rendszeres gyakorlat volt a németek részéről a gyalogmenetben érkező deportáltak szelektálása és a munkaképtelenek visszairányítása Budapestre. Szálasi bizonyára értesült a német hatóságok

közötti ellentétekről. Eichmann még mindig gyilkolni és deportálni akart akkor, amikor az utolsó, még működő haláltáborban, Auschwitz-Birkenauban Heinrich Himmler, az SS birodalmi vezetője október végén leállította a gázkamrák működését. Eichmann a maradék Magyarország zsidómentessé tételére törekedett, a lehető legtöbb zsidót akarta még az előtt eltávolítani a magyar fővárosból, hogy a Vörös Hadsereg egységei azt körbezárják, de zsidótlanítási politikáját már Himmler sem támogatta. Szálasi november 21-én leállította a halálmeneteket. Talán gesztust akart tenni a semleges országoknak. Nem azért állította le a deportálásokat, mert attól félt, hogy a zsidók üldözéséért a háború után esetleg felelősségre vonhatják. Szálasi, aki képzett katonatiszt, vezérkari őrnagy volt, miután politikusi pályára lépett, egyre inkább képessé vált minden olyan információt nem létezőnek tekinteni, ami nem illett a világképebe. Csak ezzel magyarázható, hogy benne egészen 1945 késő tavaszáig fel sem merült, hogy a németek és szövetségeseik esetleg vereséget szenvedhetnek a világháborúban. Szálasi viszonylag rövid, alig féléves rémuralma alatt semmit sem tett, hogy megfékezze a fővárosban is gátlás nélkül fosztogató, rabló, zsidók ezreit a Dunába lövő párttársait. Habozás nélkül náci szövetségeseinek rendelkezésére bocsátotta az ország anyagi és emberi erőforrásait. Szuverenitását, viszonylag önálló döntési szabadságát egyetlen kérdésben, mégpedig zsidópolitikája alakításában őrizte meg. Képes volt olyan döntéseket hozni, mint a deportálások felújításának halogatása, a halálmenetek leállítása, végül a nemzetközi gettó (körülbelül 35 ezer zsidó élte itt túl

a nyilasokat) és a nagy gettó (körülbelül 70 ezer túlélő) megszervezése, amit a náci megszállók, nem hogy nem helyeseltek, hanem megpróbáltak vele szembeszállni. Szálasi halálosan komolyan vette önmagát és „nemzetvezetői” szerepét. Meg akarta mutatni német patronusainak és a semleges országok képviselőinek is, hogy képes önálló döntéseket hozni. Amikor november elején megszerveztette előbb a nemzetközi, majd november második felében a nagy gettót, végül amikor november 21-én leállította a deportálásokat, ezzel talán önmaga előtt is bizonyította, hogy zsidópolitikájában következetesen ragaszkodik akkor már hosszú évek óta vallott alapelvehez: ő majd megteremti az aszemita, vagyis zsidómentes Magyarországot, de csak a háború után.

Összefoglalás

Horthy Miklós bűnsegédi bűnrészes volt 437 ezer magyar vidéki zsidó totális jogfosztásában, kirablásában, szó nélkül túrte deportálásukat is. Volt mozgásteret, volt elegendő politikai befolyása, hogy a deportálásokat leállítsa. Megtehetette volna, hogy csak a munkaszolgálatos zsidók egy részének deportálásába egyezik bele. Az általa kinevezett Sztójay-kormány lelkes együtműködése nélkül nem került volna sor a holokauszt történetének leghatalmasabb, leggyorsabb deportálási akciójára. A Sztójay-kormányhoz képest még a Szálasi-kormány zsidópolitikája is kevésbé volt rossz. Nagyobb esélyük volt a zsidóknak a túlélésre a nyilasrezsím idején, mint 1944 tavaszán–nyarán, a Horthy Miklós által kinevezett Sztójay-kormány alatt. Mintegy 550 ezer magyar zsidó pusztult el a holokauszt idején.

Felhasznált források és szakirodalom

- Aly, Götz–Gerlach, Christian: *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden*. Deutsche Verlags – Anstalt, Stuttgart, 2002.
- Bibó, István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. Budapest, Magvető, 1986. 621–797.
- Braham, Randolph L.: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*. Columbia University Press, New York, 1981.
- Cohen, Asher: *The Attitude of the Intelligentsia in Hungary towards Jewish Assimilation Between the Two World Wars*. In: Vago Bela ed.: *Jewish Assimilation in Modern Times*. Boulder, Colorado, 1981.
- Czech, Danuta: *Auschwitz Chronicle, 1939–1945*. Henry Holt and Company, New York, 1997.
- Deák, István: *Could the Hungarian Jews Have Survived? The New York Review of Books*, February 4, 1982.
- Frojimovics, Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land. The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1944–1945*. Yad Vashem, Jerusalem, 2007.
- Gyáni, Gábor–Kövér, György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Hanák, Péter: *A lezáratlan per*. In: Uő. szerk.: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Hilberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*. I–III. Holmes and Meier, New York–London, 1985.
- HMTI, 1965. *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rendezte: Szinai Miklós és Szűcs László, Kossuth Kiadó, Budapest, 1965.
- Horthy, Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953.
- Karsai, László: *Magyar zsidók sorsa Nyugat-Európában 1942–1943-ban*. In: Fischer Ferenc–Majoros István–Vonyó József szerk.: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 2000, 343–366.
- Karsai László: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944*. *Századok*, 138. évf., 2004., 6. sz. 1285–1304.
- Karsai, László: *The Last Chapter of the Holocaust*. *Yad Vashem Studies*, Vol. 34., 2006, pp. 293–329.
- Karsai, László: *The Jewish Policy of the Szálasi-Regime*. *Yad Vashem Studies*, Vol. 40/1., 2012, pp. 119–156.
- Dr. Richard Korherr jelentése a zsidókérdésről, 1943. március 23. NO – 5194.
- Kovács, M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.
- Kövér, György: *A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Lengyel, György: *The Ethnic Composition of the Economic Elite in Hungary in the Interwar Period*. In: Don Yehuda–Karády Viktor eds.: *A Social and Economic History of Central European Jewry*, New Brunswick–London, 1990.
- Majsai, Tamás: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben (Ráday-gyűjtemény Évkönyve IV–V. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1986*.
- Mallmann, Klaus-Michael: *Der qualitative Sprung im Vernichtungsprozess. Das Massaker von Kamenez Podolsk, Ende August 1941*. in: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, 2001, 239–264.
- McCagg, William O.: *Zsidóság a Habsburg Birodalomban*. Ford. Boris János, Gordos Judit. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Mendelsohn, Ezra: *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Indiana University Press, Bloomington, 1987.
- Ránki, György: 1944. március 19. (Magyarország német megszállása). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Rozett, Robert: *Conscripted Slaves. Hungarian Jewish Forced Laborers on the Eastern Front during the Second World War*. Yad Vashem, Jerusalem, 2013.
- A. Sajti, Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Willem Sassen interjúja Adolf Eichmann-nal. *Life*, November 28, 1960. Part. I. „I transported them... to the butcher” pp. 19–24, 101–102.; Part II. „To sum it all up, I regret nothing” December 5, 1960, pp. 146–161.
- Steinberg, Jonathan: *All or Nothing. The Axis and the Holocaust 1941–1943.*, Routledge, London–New York, 1990.
- Ungváry, Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor Kiadó–OSzK, Pécs–Budapest, 2012.